

KİMMER – İSKİT OK UCU BİÇİMİNDEKİ PARALARI ARROWHEAD – SHAPED COINS OF CIMMERIANS AND SCYTHIANS

Said Mübin ÇALIŞ

Doktorant, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı

Ph.D. Candidate, Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Institute of Social Sciences, Department of History

saidmubin.calis@gazi.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-9435-4149

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History

3/1, Mart - March 2021 Samsun

E-ISSN: 2667-7059 (Online)

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi-Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **31.07.2020**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **17.11.2020**
Sayfa-Pages : **61 – 80.**

This article was checked by Viper or **plagium™**

Atf – Citation: ÇALIŞ, Said Mübin, “Kimmer – İskit Ok Ucu Biçimindeki Paraları”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3/1, Mart 2021, ss. 61 – 80.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

3/1, Mart - March 2021

61 – 80

Makale Türü: Araştırma Makalesi

KİMMER – İSKİT OK UCU BİÇİMİNDEKİ PARALARI ARROWHEAD – SHAPED COINS OF CIMMERIANS AND SCYTHIANS

Said Mübin ÇALIŞ

Öz

Lidya Kralı Kroisos dönemiyle birlikte paraların boyut ve kimyasal özellikleri standartlaştırılmış, nümismatik olarak para özelliği kazanabilen bir alışveriş aracı ortaya çıkarılmıştır. Lidyalıların standart boyut ve kimyasal özellikli paraları kısa sürede diğer toplumlar tarafından öğrenilerek kullanılmaya başlanmıştır. Lidya öncesi dönemde, çeşitli toplumlar kendi paralarını oluşturmayı başarmış ancak boyut ve kimyasal özellikler açısından bu paralarda standart sağlanamamıştır.

Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan bozkır halklarından Kimmerler ve İskitler; arkeolojik buluntulara göre MÖ VIII. yüzyıldan başlamak üzere, ok uçlarını kendi para birimleri olarak belirlemişlerdir. Kültürel özellikleri içinde savaşçılığın ve savaş aletlerinin oldukça önemli yeri bulunan bozkır toplumları, kullandıkları paralara savaşçılıkla ilgili öğeleri yansıtmışlardır. İskitler; ok ucu biçimindeki paraları sınıflandırma yoluna gitmiş, temel ürünleri okların üzerine betimleyerek alışverişi yapılacak her temel için farklı bir ok ucu oluşturmuşlardır.

MÖ VI. yüzyılda Karadeniz çevresinde yerleşim oluşturan Grekler, burada yaşayan ve egemen güç olan bozkır halklarıyla kültürel etkileşime girerek sentez bir kültür oluşturmuşlardır. Karadeniz çevresindeki Grek kolonileri, para birimi olarak MÖ V. yüzyıla kadar İskit tipi ok uçlarını kullanmışlardır. MÖ

Abstract

With the Lydian King Kroisos era, the size and chemical properties of the coins were standardized and a shopping tool that undertook the numismatically money was generated. The standard size and chemical features of the Lydian coins were soon learned and used by other societies. In the pre-Lydian period, various societies succeeded in creating their own money, but the standard could not be achieved in terms of size and chemical properties.

Cimmerians and Scythians, who are among the steppe people living in the north of the Black Sea; according to archaeological finds, starting from the VIII BC. century, they set the arrowheads as their own coins. The steppe societies, which have a very important worth in the cultural features of warfare and combat devices, reflected the items related to warfare in their coins. Scythians; they went to classify coins in the form of arrowheads, by describing the essential products on the arrows, they created a different arrowhead for each product to be trading.

The Greeks, which settled around the Black Sea in the VI BC century, created a synthesis culture by interacting culturally with the steppe societies living here. Greek colonies around the Black Sea have used Scythian arrowheads until the 5th century BC as their coins. The coins in the form of the Scythian

V. yüzyılda İskit tipi ok ucu biçimindeki paralar, değişime uğrayarak yunus görüntüsüne benzetilmiş ve Grek koloni kentlerinde kullanılmaya devam edilmiştir. Ok ucu biçimindeki paralar üzerindeki değişim sürecinin son basamağında, Grek ve bozkır kültürel özelliklerini yansıtan, yuvarlak biçimli sikkelerin ortaya çıktığı; bu paraların bir yüzünde İskit tipi ok – yay betimlemelerinin kullanımının devam ettiği görülmektedir. Bu çalışma; Kimmer – İskit döneminde Kuzey Karadeniz’de para olarak ok uçlarının kullanılmasının bozkır kültürüyle ilişkisi ve ok ucu biçimli paraların yerleşik toplumlar arasında nasıl bir kullanım alanı ve etki yaratıp, ortaya çıkardığı sonuçları değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

arrowhead in the 5th century BC were transformed into a dolphin image by changing and continued to be used in the Greek colonial cities. In the last step of the change process on arrowhead coins, round-shaped coins emerging reflecting Greek and steppe cultural characteristics; on one side of these coins, it is seen that the use of Scythian arrow - bow descriptions continues. This work; it aims to evaluate the relationship between the use of arrowheads as money in the Northern Black Sea during the Cimmerians - Scythians period with the steppe culture and how the arrowhead-shaped coins have created and influenced among sedentary societies.

Anahtar Kelimeler: Kimmerler, İskitler, Ok ucu paraları, Grek kolonileri..

Keywords: Cimmerians, Scythians, Arrowhead coins, Greek colonies.

Extended Abstract

It is understood that, starting from the earliest ages of humanity, all the tools and equipment produced until the modern age have emerged from the ability to continue life more easily. Before the money was used, people carried out their shopping transactions with a method based on bartering the excess products they had for missing products. However, some deficiencies or difficulties of the barter method were seen by the societies of the period. Instead, they created the concept of money and found it appropriate to this material in their shopping transactions. Numismatically, in order to evaluate an object as money, it is expected that among these objects there is a standart weight and the elements or alloy used in its production, as well as the emblem and the inscription of the competent authority that circulates its production on the money. The use of coins for this reason; it can be started with the round-shaped electron coins minted during the Lydian King Croesus period in the VI. century BC. It is known that the first roundel coin was obtained from standardized mines by Lydians and then used by all Greeks, later learned and used by the Persians through trade, and in the following process, it became the most important object used by all humanity to carry out shopping transactions.

While states places some descriptions on their own coins, they take into account the common value of the people living in that state. Also money; it has been an important indicator of sovereignty in every period and has led to the provision of opinions regarding which state or king has the right to sovereignty in these regions through the regions where it used. Some inferences can be made about the cultural characteristics of that society through the shape, the figures and inscriptions of money.

Steppe societies had attached great importance to the elements related to warfare and elevated all kinds of elements related to war, especially the tools of war considered sacred position by them. This situation led to the tradition of processing items related to

warfare on their goods and the elements related to warfare were constantly taken into consideration by the steppe societies.

Archery considered a very important value for Cimmerians and Scythians who are among the steppe societies. The Cimmerians and Scythians, who had a war plan based on attacking the enemy from a distance, were societies that used mounted archery in the best way in their period. For the steppe societies, bow and arrow not only a war tool used on the battlefield, but also placed arrow and bow depictions on the individual items they used in their daily life. As a result of the archaeological findings, it is understood that the tradition of depicting various war tools of the steppe societies' goods, especially the arrow and bow on the goods, also affected the coins they used. In regions dominated by Cimmerians and Scythians, arrowheads with patterns of various shopping products and not intended for fight were found. Unlike the bronze arrowheads used for fight purposes, the arrowheads used for money purposes were alloyed with precious metals such as silver and antimony to increase its difference and worth. The difference of arrowheads produced for money purposes from arrowheads used for fight purposes can be understood from the fact that their ends and edges are not sharp. In this case, it enables us to reach the results that Cimmerians and Scythians had a tradition of making their shopping transactions with arrowhead-shaped coins.

It is concluded that Cimmerian and Scythian arrowhead-shaped coins were classified according to their intended use. The spike pattern on the arrowheads used in the shopping of grain products, fish pattern on the arrowheads thought to be used in the shopping of sea products. Apart from this, some arrowheads containing wheel, ax and anchor patterns on which various ideas can be formed on the purpose of use were also unearthed. Based on this issue, it can be assumed that the product to be traded has been processed in order to facilitate the use of arrowhead-shaped coins.

The settled societies of the Northern Black Sea and the Greeks, which are understood to be far behind the steppe societies in the knowledge and skill about warfare and the technology of war; after meeting with Cimmerians and Scythians, they made important gains in warfare. It turns out that the arrowhead-shaped coins used by the Scythians, who were known to have military protections over the Greek colonies, were used extensively in the Greek colonies. The arrowhead-shaped coins were changed formally by the Greek colonies in later periods and assimilated to the Greek type coins and nomadic-Greek type coins emerged.

Giriş

İnsanlığın en eski çağlarından başlamak üzere, modern çağa gelene kadar üretilen tüm araç-gereçlerin yaşamı daha kolay bir biçimde devam ettirebilme kaynaklı ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Paranın kullanımından önce insanlar alışveriş işlemlerini ellerinde olan fazla ürünleri, eksik ürünler ile takas etme temelli bir yöntem ile gerçekleştirmiştir. Ancak dönemin toplumları tarafından takas yönteminin bir takım eksiklikleri ya da zorlukları görülmüş olsa gerek ki bunun yerine para kavramını oluşturarak, alışveriş işlemlerinde bu materyali kullanmayı uygun görmüşlerdir. Konu ile ilgili Aristoteles'in verdiği bilgilerden yola çıkarak takas yöntemi yerine para ile alışveriş gerçekleştirmenin neden tercih edildiğine ilişkin önemli bulgular elde edebilmek mümkündür:

“Doğal kaynakların her durumda taşınabilmesi kolay değildir. Bu nedenle daha önceden demir, gümüş, gibi metaller ağırlık ya da boyutlarına göre değer kazanıyorken sonra üzerine bir damga eklenerek simgeleştirildi,

değeri bu damga ile ölçülmeye başlandı ve kişilerin kazanç sağlayabilmesi durumu bu damgalar ile daha kolay bir hale geldi. Dolayısıyla para artık gerekli takas yönteminin bir sonucu olarak icat edildiğinde, ilk başta hiç şüphesiz basit bir biçimde devam etti ancak daha sonra insanlar tarafından deneyimlendiğinde en çok kar getirecek yöntemler keşfedildi¹.

Nümismatik olarak bir nesnenin para olarak değerlendirilmesi için bu nesnelere arasında standart bir ağırlığın ve yapımında kullanılan elementlerin ya da alaşımın standart olarak var olması ile birlikte paranın üzerinde onun üretimini dolaşımını sağlayan yetkili idarenin arması ve yazısının bulunması beklenmektedir². Bu nedenden dolayı paraların kullanımı; Lidya Kralı Kroisos döneminde, MÖ VI. yüzyılda basılan yuvarlak biçimli elektron sikkeler ile başlatılabilmektedir. Lidya'daki standartlaştırılmış madenlerden elde edilen para uygulamasının önce tüm Grekler tarafından kullanılmasının ardından ticaret yolu ile Persler tarafından da öğrenilip kullanıldığı ve daha sonraki süreçte tüm dünya toplumların alışveriş işlemlerini gerçekleştirmek için başvurduğu en önemli araç konumuna geldiği bilinmektedir³.

Lidya sikkelerinden önce; boyutları ya da ağırlıklarına göre kendi değerleri olan metaller ya da demir çubuklar gibi para yerine geçen bazı nesnelere de Grekler arasında varlığı bilinmektedir⁴. Çin toplumunda ise para kullanımı; oldukça erken sayılabilecek bir dönemde başlamış olup, taş çağının sonuna doğru deniz kabuğu biçiminde kesilmiş olan küçük bronz ve bakır parçalarının işlenmiş ürünleri satılacak amaçla kullanıldığı ortaya çıkmaktadır⁵. Bunun yanında MÖ II. Binyılda Hitit Devleti'nin değişim aracı olarak kullandığı bilinen metal külçeler de para kavramının oluşmasında oldukça önemli gelişim evreleri olarak ele alınmaktadır⁶. Standart alaşım ya da ağırlık ölçülerine sahip olmayan bu tip paraların; bölgesel olarak kullanılan ve farklı toplumlar arasında dolaşımının fazla olmadığı paralar olduğu gözlemlenmektedir. Bu durumda bozkır halklarının ilk kullanmaya başladığı madeni paraları; Lidya paralarından önceki nümismatik dönemi temsil eden bu grup içinde konumlandırmak gerekmektedir. Bu çalışmanın yöntemi; Kimmer – İskit okçuluğunun bir değişim aracına dönüşümünün kültürel altyapısı ve farklı yaşam biçimlerine sahip toplumların bu gelenekten nasıl etkilendiğini açıklamaya dayalı olarak belirlenebilmiştir. Benimsenen bu yöntemde, temelde birbiri ile çağdaş olmasına rağmen kültürel özellik ve yaşam biçimi farkının değişim araçları üzerinde yarattığı etkiler ve bu durumun karşılaştırılması yer almaktadır.

Bozkır Halklarında Okçuluğun Önemi

Kimmerler; Karadeniz'in kuzeyinde yüzyıllar boyunca önemli bir güç olmuşlar, İskitlerin Kimmer ülkesinde egemen olması ile birlikte yaşadıkları bölgeden sürülmüşlerdir. İskitlerin ülkelerini istila etmesi ve onları güneye sürmesi sonucunda Kimmerler, Ön Asya ve Mezopotamya'daki yerleşik uluslar üzerine birçok saldırılar gerçekleştirip bu coğrafyalarda oldukça derin etkiler

¹ Aristotle, *Politics*, I: III/XIV, XV.

² Grierson, 1977: 2, 3; Yükçü – Gönen, 2014: 32, 34

³ Grierson, 1977: 2, 3.

⁴ Mundell, 2002: 2; Grierson, 1977: 3.

⁵ Peng – Zhu, 1995: 6; Yang, 2011: 4; Davies, 2002: 46, 56.

⁶ Dönmez, 2013: 819.

bırakmışlardır⁷. Onlar; atlı askerler sayesinde oldukça süratli birliklere sahip olmuş ve bu nedenle uzun mesafeleri kısa sürede geçebilmişlerdir⁸. Kimmerlerin Kuzey Karadeniz’de elde ettiği askeri ve siyasi gücü Strabon şu biçimde anlatmaktadır:

“Kimmerler bu bölgede o kadar büyük bir güce sahip olmuştu ki buradaki boğaza (Kimmer Boğazı) adını verdiler. Kimmerler genel olarak Pontus’un (Karadeniz) sağ bölümünde yaşarken İskitler gelip onları bu bölgeden sürdü⁹.”

Bozkır toplumlarının en eski temsilcilerinden olan Kimmer halkı için okçuluğun oldukça önemli bir yeri olduğu, onlara ilişkin arkeolojik buluntular aracılığı ile anlaşılmaktadır. Kimmer toplumunun yoğun olarak yaşadığı bölgelerde yapılan arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda önemli sayıda ok ucu ortaya çıkarılmıştır¹⁰. Bunun yanında Kimmerlere ait olduğu belirlenen kurganlarda; üzerindeki ekipmanları ile gömülmüş olan atlar bulunmuştur. Bu bulgular, onların savaşlarda ok – yay ve attan yararlandıklarını göstermektedir¹¹.

Kimmer savaşçılarının ok-yay kullandığına ilişkin en ayrıntılı betimlemeler François Vazosu’nda yer almaktadır. Kalydonia domuz avının canlandırıldığı frizde, sivri başlıklı ve yayını germiş olarak görülen kişinin üzerinde “KIMERIOS” yazısı dikkat çekmekte ve Kimmer savaşçılarının kullandığı savaş aletlerinin yanı sıra giysileri hakkında da önemli bilgiler vermektedir (Figür 1). MÖ 575 ile MÖ 570 arasına tarihlenen bu vazo; Kalydonia domuz avı, Patroklos'un cenaze töreni, Thetis'in düğününe katılan tanrılar alayı, Achilleus ve Troilos ve değişik hayvan mücadeleleri sahnelerini içerir¹².

Figür 1: François Vazosu üzerindeki Kimmer savaşçısı betimlemesi¹³

⁷ Tansuğ, 1949: 537.

⁸ Piotrovsky, 1974: 17.

⁹ Strabo, Geography, XI: II/ V.

¹⁰ Sulimirski, 1971: 140; Bridgman, 1998: 36, 50; Makhortkyh, 2005: 42.

¹¹ Tarhan, 2002: 916; Makhortkyh, 2005: 40, 42.

¹² Friedell, 1999: 118; Mayor – Colarusso, vd., 2012: 45; Ürkmez, 2015: 217.

¹³ Ivantchik, 2006: 212.

İskitler ise savaşçılığı yaşantılarının bir parçası olarak gördükleri için yerleşik toplumların yaşadıkları bölgelerde uzun yüzyıllar süren bir egemenlik sağlayabilmişlerdir. İskitler için savaş sadece düşmanla çarpışma anından ibaret olmayıp, gündelik yaşamın da bir parçası olarak görülmüştür. Bu yaşam anlayışının nasıl şekillendiği hakkında kurganlardan elde edilen eşyalar üzerinden çıkarımlar yapılabilir¹⁴.

İskit ordusunun temeli atlı okçuluğa dayanmaktadır. Düşman yaya birliklerine karşı at üzerinde oldukça hızlı hareket ederek kontrol edilmesi zor bir ordu oluşturan İskitler tarafından ok – yay etkili bir biçimde at üzerinde kullanılarak uzaktan düşman ordularına saldırı yöntemi seçilmiştir. İskitlerin ok – yay dışındaki diğer savaş aletleri hakkında da detaylı bilgi sahibi oldukları kurgan buluntuları aracılığı ile anlaşılabilir. Ancak hem saldırı üzerine, hem de savunma üzerine kurulu olan askeri harekâtlarda İskitler için ok – yay her zaman ilk tercih edilen savaş aleti olmuştur¹⁵. Strabon ise “*Tanais Irmağı'nın uzak bölümlerinde yaşayan İskitler, köknar ağacını ok üretmek için kullanıyorlardı*¹⁶” biçiminde bilgiler vererek İskitler arasında ok – yay kullanımının yaygınlığını ve önemini vurgulamaktadır. Xenophon ise “*İskitler savaş aleti olarak ok – yay kullanırlar*¹⁷” demektedir. Thucydides İskitler ile ilgili “*İskitlerin hepsi atlı okçulardan oluşur*¹⁸” bilgilerini vermektedir.

Grek yazarları; Karadeniz'i İskit yayı olarak betimlemişlerdir. İskitler arasında en önemli ve en kutsal savaş aleti olarak görülen yay; şekil olarak Karadeniz'e benzetilmiştir¹⁹. Özellikle Karadeniz'in girintili, çıkıntılı olan kuzey kıyıları; bükülmüş ve kendine özgü bir görüntüsü olan İskit yayına oldukça benzemektedir. Bu benzetmenin özellikle Helenistik ve Erken Roma dönemlerinde daha sık görüldüğü ortaya çıkmaktadır²⁰.

İskitlerdeki savaş tanrısı, baş tanrıları olan Papaïos'tan sonraki en büyük tanrı olarak kabul edilmiştir. Bunun yanında savaş aletlerinin de İskitler için belirli bir kutsallığı bulunmaktadır. İskitlerde kılıcın savaş tanrısını temsil ettiği, onun sembolik bir işareti olduğu ve kırların ortasında yere saplı bir kılıç olduğu düşünülmüştür²¹. İskitler tarafından ok ve yay; doğrudan gücü simgeleyen bir nesne olarak görülmektedir²². İskitlerde ok – yay başta olmak üzere savaş aletlerinin kutsal olduğu ve ayrıca dini bir rolü bulunduğu da anlaşılmaktadır. İskenderiyeli Clement konu ile ilgili; “*Eski zamanlarda İskitler hançeri kutsallaştırırken, Araplar taşı, Persler ise kendi ırmaklarını kutsallaştırırlardı*²³” bilgilerini vererek İskit toplumu için savaş aletlerinin ana görevinin dışında farklı görevler de üstlenebildiğini ortaya koymaktadır.

¹⁴ Çalış, 2017: 55.

¹⁵ Durmuş, 2008: 44.

¹⁶ Strabo, Geography, XI: VII/ IV.

¹⁷ Xenophon, Memorabilia – Oeconomicus, III: VIII/ IX.

¹⁸ Thucydides, History of the Peloponnesian War, II: XCVI.

¹⁹ Strabo, Geography, II: V/ XXII; Pliny, Natural History, IV: XII/ LXXVII; Ammianus Marcellinus, History, XXII, VIII/ X.

²⁰ Dan, 2013: 52.

²¹ Ayda, 1976: 291.

²² Talmatchi, 2015: 25.

²³ Clement of Alexandria, The Exhortation to the Greeks, IV: I.

İskitlerin savaş aletlerini savaşma amaçlı kullanmanın dışında gündelik ve farklı işler için kullandıkları Herodotos tarafından şu biçimde anlatılmaktadır:

“Kralları Ariantas; İskitlerin kaç kişi olduklarını öğrenmek istemiş, her İskit’in kendisine bir kargı ucu getirmesi için haber salmış; getirmeyen öldürülecekti. Pek çok kargı ucu getirilmiş ve o da bunlardan kalıcı bir anıt yaptırmak istemiş. O zaman bu bakır kazan yapılmış, bu Exampeia denilen yerde kurbanlar bunun içine konur. İşte İskitlerin kaç kişi oldukları hakkında dinlediklerim bunlardır²⁴.

Herodotos’un bu bölümde verdiği bilgilere göre İskit toplumunda nüfus sayım işleri savaş aletleri aracılığı ile yapılmakta ve bu durum halkın tüm yaş ve cinsiyet gruplarının savaş aletine sahip olduğu ve bunu kullanabildiğini göstermektedir.

Grek Toplumunda Ok – Yay Kullanımı

Ok – yay kullanımını açısından Grek toplumu incelendiğinde; kullanımının başlangıcı ile kesin bir yargıya varabilmek olanaklı görülmemekte ancak Grek ordularında ok – yay kullanımının pek yaygın olmadığı bilinmektedir. Grek toplumunda avlanma amaçlı ok – yaydan belirli oranda yararlandıkları görülmektedir²⁵. Arkeolojik bulgulardan yola çıkarak MÖ VI. yüzyılın ortasında Atina kentine askeri korumayı sağlama amaçlı getirilen İskitler aracılığı ile okçuluğun Grek savaşçıları arasında yaygınlaşmaya başladığı anlaşılmaktadır²⁶. Bu dönemde üretilen Grek vazo betimlemelerinde sıkça görülen okçu İskitler; hoplitlerin arasına karışmış bir biçimde görülebilmektedir²⁷. MÖ VI. yüzyıl ortasından başlamak üzere, MÖ V. yüzyılın son çeyreğine kadar klasik Grek ordularında bir dönüşüm hareketi denendiği düşünülmektedir. Düşman birlikleri ile ancak yakından savaşabilen ve onlara uzaktan müdahale etme olanağı olmayan klasik Grek ordularına İskit okçuları eklenerek hem uzak hem de yakın mesafe savaşı açısından avantaj yakalamak amacıyla bulunduğu sonuçları ortaya çıkmaktadır. Vazo betimlemelerinde görüldüğü üzere Hoplitlerin gerisine yerleştirilen İskit okçuları, düşman birliklerini önce ok yağmuruna tutarak onların durumunu oldukça zora sokmaktaydı. İskit okçularının bu görevi yerine getirmesinin ardında yakın planda gerçekleşecek olan savaşta da hoplitler rol oynamaktaydı²⁸. İskit savaşçılarının Grek polislerine getirilmesi ile başlayan bu süreçte Grek halkı tarafından ok ve yay öneminin anlaşılması ve kullanımının öğrenilmesi sağlandığı düşünülmektedir.

Grek inancında Apollon’u temsil eden ögelerden birinin de ok olduğu bilinmektedir²⁹. Aynı zamanda Grek toplumu tarafından Artemis ve Herakles’e de okçuluk ile ilgili üstün özellikler yüklenmektedir. Bazı Grek sanat ürünlerindeki Apollon betimlemelerinde onun elinde ok ve yay olduğu dikkat çekmektedir³⁰. Dolayısı ile Grek halkının ok – yay kullanımını ile ilgili bilgilerinin

²⁴ Herodotos, Tarih, IV: LXXXI.

²⁵ Cohen, 2018: 472; Barringer, 2004: 20.

²⁶ Vos, 1963: 61.

²⁷ Barringer, 2004: 13, 20.

²⁸ Vos, 1963: 71.

²⁹ Mayor, 2009: 49, 53, 54; Işın, 2008: 3; Köseoğlu, 2017: 15.

³⁰ Frigerio, 2018: 25, 26.

bulunduğu ancak bu bilgiyi avcılık dışında kullanmamış oldukları, kendi ordularında ok ve yaydan yararlanmadıkları sonuçları ortaya çıkmaktadır. Grekler de İskit toplumunda olduğu gibi okun belirli bir kutsallık taşıdığı görülmekle birlikte okun kullanımını halka inmemiş, sadece tanrı ya da tanrıçalar ile sınırlı kalmıştır. Bunun yanında Grek toplumunda ok – yay kullanımının kötü bir anlamı karşıladığı da bilinmektedir. Grek toplumunun anlayışına göre erkekçe savaşmak sadece yakın mesafe ile sınırlı olup uzaktan ok atarak savaşma durumu onlar için olumlu görülmemektedir³¹. Bu durumda Grek toplumu ile bozkır halkları arasında okçuluğun önemi açısından bir karşılaştırma yapılacak olursa; bozkır halklarının okçuluğu daha yaygın ve işlevsel olarak kullanıp, bu alanda Grek toplumuna göre oldukça ön planda yer aldıkları açıkça görülebilmektedir.

Kimmer – İskit Ok Ucu Biçimindeki Paraları ve Kullanıldığı Bölgeler

Karadeniz çevresindeki Grek kolonileşmesi; MÖ 812 yılında Megara ve Milet denizcileri tarafından Güney Karadeniz'deki Sinope kentinin kurulması ile başlamıştır. MÖ 756 yılında ise Trapezus kenti, Grekler tarafından kurulmuş, Güney Karadeniz'den başlayan kolonileşme hareketi buradan kuzeye doğru yol alarak Kuzey Karadeniz'de de yeni koloni kentleri ortaya çıkmıştır. MÖ VII. yüzyılın başında ise İonialılar; Karadeniz'deki Grek kolonileşme hareketine katılmışlardır³². Güney Karadeniz'deki kolonileşmeyi başlatan temel nedenlerden biri bölgedeki önemli gümüş yataklarıdır. Bunun yanında geçiminin büyük bir bölümü denizcilik üzerine olan Grek toplumu için Sinope ve Trapezus gibi önemli liman kentleri büyük bir fırsat olarak görülmüştür. Bu bakımdan Sinope ve Trapezus bir Emporio (ticaret merkezi) olarak kurulmuştur³³. Ayrıca Karadeniz ve çevresinde tarım yapabilmek, Grek ana yurduna göre daha elverişli bulunmaktadır. Arkeolojik kaynaklara göre Karadeniz'e ilk olarak MÖ VII. yüzyılda geldiği anlaşılan Grek toplumu; yeni keşfettiği bu geniş sahada ilk olarak takas yöntemine dayalı bir ticaret sistemi geliştirmeye çalışmış, MÖ VI. yüzyıla gelindiğinde ise özellikle Kimmer Boğazı ve yakınlarında büyük bir koloni ağı oluşturmayı başarmıştır. Grek toplumunun Karadeniz kıyılarında kalıcı olmaya çalışmasının temel nedenleri; ana yurtlarında elde ettikleri ürünler için yeni pazar arayışı, Karadeniz'in geniş tarımsal ürün potansiyeli, Karadeniz'in büyük bir balıkçılık getirisi olması, Karadeniz'in kuzeyinde kalan toprakların önemli maden kaynaklarını içinde barındırması olarak sıralanabilmektedir. Karadeniz'in Grekler tarafından kolonileştirilmesi sürecinde Miletliler, İonialılar ve Megaralıların önderlik ettiği anlaşılmaktadır. Atinalıların ise Karadeniz'e daha sonraki süreçte ulaştıkları, MÖ VI. yüzyılın sonundan başlamak üzere Karadeniz'de var olan Grek koloni kentlerine yerleştikleri bilinmektedir. Atinalıların Karadeniz'de varlık oluşturmaya başlaması ile birlikte yerleştikleri bölgelerde yoğun olarak Atina tipi vazoların olduğu arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkarılmıştır³⁴.

³¹ Köseoğlu, 2017: 15

³² Roebuck, 1952:105.

³³ Emir, 2012a: 16.

³⁴ Krapivina – Kryzhitskij, vd., 2001: 9; Çapar, 1991: 303, 322, 323; de Boer, 2007: 277, 278; Boardman, 1980: 240.

Plato; Paedo adlı eserinde Karadeniz ve Akdeniz'deki Grek kolonileşmesini işaret ederek şu bilgileri vermektedir:

“İkinci olarak dünyanın çok büyük olduğuna inanıyorum ve bizler Herkül Sütunları'ndan başlamak üzere Phasis Irmağı'na³⁵ kadar olan alanda yaşamaktayız. Denizin sığ bölümlerinde ise bir göletin çevresinde karıncalar ya da kurbağalar gibi duran yerleşkeler bulunmaktadır” (Plato, CIX: B).

Burada Plato'nun çizdiği Grek coğrafyasının doğu sınırları günümüzdeki Gürcistan sınırları içinde bulunan Rioni Irmağı'na kadar ulaşmaktadır. Dolayısı ile Karadeniz'in en doğu bölümlerine kadar, Plato zamanında Grek varlığının bulunduğu sonuçlarına ulaşılabilir. Plato; buradaki Grek kolonileşmesini “bir göletin çevresinde duran karıncalar ya da kurbağalar gibi” sözleri ile Grek koloni kentlerinin konumunu dikkate alarak oldukça uygun bir biçimde betimlemiş ve bu kentlerin deniz kıyılarında konumlandırıldığı bilgilerini vermeye çalışmıştır.

Greklere kendi ürettikleri ve ellerinde fazlalık olarak kalan işlenmiş ürünleri dışarıya pazarlamaları ihtiyacı, kolonileşme sürecini hızlandırmıştır. Zeytinyağı, şarap, çömlek ve dokuma gibi Grek coğrafyasında üretilen temel ürünler denizciler aracılığı ile yeni alıcılar ve pazarlar arayarak Akdeniz'den farklı coğrafyalara taşınmıştır. Grek ana yurdundan Karadeniz'e doğru giden ticari ürünler deniz yolu ile ilk olarak Sinope kentine ulaşır ve buradan sonra Karadeniz'in kuzeyinde kalan kentlere doğru yol alırdı³⁶. Greklerin ulaştığı yeni coğrafyalardaki yabancı toplumlar, daha önce hiç görmedikleri bu ürünleri ilgi ile karşılamış ve genelde bunları öğrenmeye istekli bir tutum sergilemişlerdir. Bu durumun karşılığında ise Grek denizcilerin elde etmek istedikleri ise ulaştıkları yeni coğrafyalardaki doğal kaynaklar, hammadde ve insan gücü üzerine olmuştur. Tahıl, kurutulmuş balık, canlı hayvan, bal, balmumu, tuz ve köleler; Grekler tarafından koloni kentlerinden alınıp ana kentlere götürülen ürünlerin başlıcalarıdır³⁷. Bunların karşılığı olarak genelde Karadeniz yerlilerinin ellerinde olmayan ürünler ile takas yoluna gidilmiş, ödeme işlemi parasal yönden yapılmamış olup takas yöntemi kullanılmıştır. Ancak köle alım-satım işlemlerinin gümüş paralar aracılığı ile gerçekleştirildiği bilinmektedir³⁸. Ticaret aracılığı ile gelişen Grekler ile yabancı toplulukların ilişkileri, zamanla Greklerin ulaştıkları coğrafyalarda kolonileşme hareketine dönüşmüştür³⁹.

Grekler Karadeniz'e yerleştikten sonra buradaki farklı etnik yapıdaki halklar ile uzun süre uyum içinde yaşamıştır. Ana yurtlarında olduğu gibi kendi kültürel özelliklerini burada uzun yüzyıllar yaşatmışlar; Grek dilini ve tanrılarını Karadeniz'deki yerli halklar arasına taşımışlardır. Göç ettikleri Karadeniz Bölgesi'nde yerli halklara göre daha üstün bir kültürel ve bilimsel birikime sahip olan Grek toplumu, kendi bilgi ve düşünsel birikimlerinin yanı sıra Grek filozoflarının öğretilerini Karadeniz'de devam ettirmiş, eğitim uygulamalarının devamı için gymnasium yapılarını göç ettikleri yerlerde de

³⁵ Günümüzdeki Rioni Irmağı. Bk.: Dan, 2016: 248.

³⁶ de Boer, 2013: 111; Emir, 2012b: 176

³⁷ Roebuck, 1952: 116, 125.

³⁸ Namerova, 2010: 210; de Boer, 2007: 274; Emir, 2011: 13; Gözlü, 2015: 184.

³⁹ de Boer, 2009: 112; Gözlü, 2015: 184, 187.

oluşturmayı başarmışlardır. Grekler arasında Karadeniz’de doğmuş olan filozofların varlığı, eğitim uygulamalarının kendi anayurtlarında olduğu gibi devam ettirildiği ve başarılı olduğunu göstermektedir. Bu durum için en geçerli örneklerden birkaçı; ünlü filozoflardan Borysthenes’li Bion ve Dion Chrysostomos’un Olbia’da doğmuş olmasıdır⁴⁰.

Karadeniz’in kuzeyinde bulunan İskitler, Grek kolonicilerin bu bölgeye gelip yerleşmeye başlaması ile birbirinden oldukça farklı kültürel altyapı ve yaşam biçimine sahip olan iki ayrı toplumun karşılaşması ve birbirini tanıması durumları ortaya çıkmıştır. İskitler ve Grekler; birbirinin eksik ya da gelişmiş olan özelliklerinden etkilenecek Karadeniz’in kuzeyinde ortak bir kültür oluşmuştur⁴¹.

Karadeniz’in kuzey kıyılarında alışveriş amaçlı kullanıldığı bilinen en eski materyaller, ok ucu biçimindeki madeni paralardan oluşmaktadır⁴². Arkeolojik bulgulara göre, Kimmer toplumunda para kavramı ok uçlarına karşılık gelmektedir. Odessa Numismatik Müzesi envanterinde yer alan Kimmer ok uçlarının; savaş ve avlanma amaçlı kullanılabilenken, aynı zamanda alışveriş yapabilmek için de para olarak geçerli bulunabildiği anlaşılmaktadır⁴³. MÖ VIII. yüzyılda Kimmer ülkesinde yaşayan halkın günlük alım ve satım işlemlerinin ok uçları aracılığı ile gerçekleştirildiği ortaya çıkmaktadır (Figür 2). Aynı ekonomik geleneğin Karadeniz’in kuzeyinde yaşayan İskit halkı tarafından da devam ettirildiği görülmektedir. Kimmer ok uçlarına göre daha farklı bir biçimde yapılmış olan ve İskitlerin Kuzey Karadeniz’deki egemenliğinin erken dönemleri sayılabilecek bir zamana tarihlenen MÖ VII. yüzyılda; İskitler ok uçlarını kullanarak ekonomik etkinliklerini gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır (Figür 3). Kimmerler ve İskitler arasında değişim aracı olarak ok ucu biçimindeki paraların kullanılmasında onların demir dökümcülüğünün getirdiği bir alışkanlıktan dolayı kaynaklandığı düşünülebilir. Yüzyıllar boyu ok ucu yapımı için kendi döküm kalıplarını oluşturan Kimmer ve İskit demir dökümcüleri; para yerine geçebilecek bir materyal üretirken, ok ucu yapımında kullanılan standart kalıbı para yapımı için de kullanıp, ok ucu biçimindeki paraları ortaya çıkarabileceği varsayılabilir.

Figür 2: MÖ VIII. yüzyıla tarihlenen, Kimmerlerin kullandığı ok ucu biçimindeki para⁴⁴

⁴⁰ Krapivina– Kryzhitskij, vd., 2001: 10, 15; Braund, 2018: 78, 94;.

⁴¹ Braund, 2018: 94; Vinogradov, 2008: 15; Telliöglü, 2016: 4; Eroölu, 2014: 18; Vasilescu – Constantinescu, vd., 2017: 1.

⁴² Petersen, 2010: 105; Davies, 2002: 46.

⁴³ <http://www.museum.com.ua> (25.06.2020).

⁴⁴ <http://www.museum.com.ua> (25.06.2020).

Figür 3: MÖ VII. yüzyıla tarihlenen, İskitlerin kullandığı ok ucu biçimindeki para⁴⁵

Ortalama 0,70 – 4,01 gram aralığında ağırlığa ve 17 – 32,2 milimetre aralığında uzunluğa sahip olan bu tip paraların en eski örnekleri; Apollonia, Olbia ve Histria kentlerinde, vazoların içinde bulunabilmiştir⁴⁶. Ok ucu biçimindeki paralar, özellikle Kuzeybatı Karadeniz kıyı kentlerinden olan MÖ VI. ile MÖ IV. yüzyıllar arasında Apollonia, Kerkinitis, Tomis, Histria, Nikonion, Berezan ve Olbia'da yoğunlukla kullanılmıştır⁴⁷. Ok uçları; arkeolojik çalışmalar sonucunda bu kentlerde yer alan mezar alanlarında yoğun olarak bulunmuş ve bu materyallerin buraya savaş aleti ya da başka bir amaçla yerleştirildiği konusunda bazı farklı görüşler oluşturmuştur. Karadeniz'in kuzeyindeki İskit kurganlarında ölen kişinin yanına savaş aletlerinin de yerleştirildiği bilinmektedir. Bunun yanında savaş aleti olarak kullanımının amaçlanmadığı ok uçları da kurganlar içerisine yerleştirilmiş ve kişinin öldükten sonraki gideceği dünyada savaş aletleri ile birlikte paraları da kullanabilmesi amaçlanmıştır⁴⁸. Kurganlardan çıkarılan ve para yerine kullanılan ok uçlarının önemli bir bölümü, günümüzde Köstence Sanat Müzesi'nde sergilenmektedir⁴⁹. Grek kolonileri içinde İskit tipi paraların kullanılması, bu bölgelerde İskit egemenliğinin sadece askeri alanda sınırlı kalmayıp, ekonomik alanda da varlığını gösterdiğini açıklamaktadır.

Bronzdan yapılmış, ok ucu biçimli madeni paralarının belirli örneklerine Orgame antik kenti kazıları sırasında ulaşılabildiği bilinmektedir. Üzerindeki damgalar (Histria tekerleği), bu paraların Histria kentinde basıldığını göstermektedir. Bu durum sonrasında arkeolog Mihaela Manucu Adamestenu tarafından 1971 – 1974 Tomis arkeolojik kazıları sonucu ortaya çıkarılan ok ucu biçimindeki paralar 1984 yılında sınıflandırılarak değerlendirilmiş⁵⁰ ve Orgame'nin polis olma özelliği bulunmayıp Histria'ya bağlı olduğu görüşleri ortaya atılmıştır. 1982 - 1986 yılları arasında ise Kerkinitis kenti kazı çalışmaları sırasında 84 tane ok ucu biçimli para bulunmuş ve bu paralar MÖ V. yüzyılın başına tarihlenmiştir⁵¹.

Grekler'de kullanılan paralar arasında ok ucu biçiminde bir paranın varlığından söz edilememektedir. Grek paraları genelde yuvarlak ya da elips biçiminde oluşturulmuş olan ve üzerinde belirli insan ya da hayvan

⁴⁵ <http://www.museum.com.ua> (25.06.2020).

⁴⁶ Kutajsov, 1996: 40, 42, 44; Rusyayeva, 2008: 98.

⁴⁷ Bilde – Handberg, vd., 2020: 439; Petersen, 2010: 104; Talmatchi, 2010: 388.

⁴⁸ Petersen, 2010: 105, 106.

⁴⁹ Hind, 1992: :90, Papuc – Talmatchi, 2007: 11.

⁵⁰ Papuc – Talmatchi, 2007: 16, 18.

⁵¹ Kutajsov, 1996: 39.

betimlemeleri bulunan paralardan oluşmaktadır⁵². Dolayısı ile Grek kolonileri içinde yoğun olarak kullanılan ok ucu biçimindeki paraların kökeninde Grek kültürel öğelerinin herhangi bir etkisi bulunamayıp; bu paraların, doğrudan bozkır halklarının kültürel özelliklerinin oluşturmuş olduğu ürünler olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kimmerler döneminde kullanılan ok ucu biçimindeki paraların İskitler döneminde kullanılan aynı tipteki paralara göre daha sivri uçlu olduğu görülmektedir. İskitler dönemine tarihlenen ok ucu biçimindeki madeni paralar; aynı zamanda bir yaya bağlanıp hedefi vurabilecek kadar sivri uçlu biçimde oluşturulmamış olup, tepedeki sivri olacak bölümün köreltildiği ya da bilye biçiminde bir bölüm ile sonlandırıldığı dikkat çekmektedir⁵³. Burada İskitler tarafından değişik dönemlerde oluşturulan ok uçlarının nasıl para amaçlı kullanılan ok uçlarına dönüşmüş olduğu gözlemlenebilmektedir⁵⁴. Dolayısı ile İskitler; kullandıkları bu madeni paraları farklı bir iş için kullanmayı düşünmemişler, savaşmak ya da avlanmak için kendilerine farklı ok uçları oluşturmuşlardır (Figür 4).

İç Asya'da yaşayan bozkır toplumlarında ok ucu biçimindeki para kullanımının var olduğuna ilişkin herhangi bir arkeolojik veriye ulaşılabilmemiş değildir. İç Asya'da bozkır toplumları tarafından para kullanımının en erken temsilcilerinden olan Yüe-çi ve onların yakın çevresinde yaşayan İskit toplumlarının kullandığı paralar incelendiğinde hepsinin yuvarlak biçimde olan madeni paralardan oluştuğu görülmektedir⁵⁵. Bu durumun değerlendirmesi yapıldığında ok ucu biçimindeki madeni paraların yalnızca Avrupa'da yaşayan bozkır halkları⁵⁶ arasında ortaya çıkıp kullanıldığı, İskitlerin bu geleneği ana yurtları olan İç Asya'dan Avrupa'ya taşıma durumunun pek olanaklı görünmediği ve ok uçlarını para olarak kullanma geleneğinin Kimmerler dönemi ile başladığı varsayılabilmektedir.

İskitler dönemine tarihlenebilen ve savaş amaçlı oluşturulan ok uçlarının bazı kimyasal analizleri yapılmış; bu ok uçlarının içeriğinde yoğun olarak bakır bulunmakla birlikte kalay ile bir alaşım oluşturularak elde edilen bronzdan yapıldığı saptanmıştır. Para amaçlı kullanılan ok uçlarının içeriğinde ise aynı maddelerden oluşan bronzun yanına gümüş ve antimon eklendiği ortaya çıkmaktadır. 500'den fazla savaş amaçlı ve para yerine geçen ok ucunun incelendiği bu deneyde ok uçlarının hepsinde standart bir alaşım kullanılmadığı söyleyebilmek olanaklı değildir⁵⁷. Ok uçları üzerinde yapılan bu iki ayrı deney sonucu karşılaştırıldığında; savaş amaçlı oluşturulan ok uçlarına göre alış-veriş amaçlı kullanılan ok uçlarının oluşumunda bazı değerli elementlerin de alaşıma eklenmesine dikkat edilmiş ve böylece ok ucu biçimindeki paraların savaşma amaçlı ok uçlarından farkı ortaya koyularak ona bir değer katılmak istenmiştir. Ancak bu paralarda standart bir ağırlık ve

⁵² Grek paralarının temel özellikleri ile ilgili bk.: Kraay, 1966. Greek Coins, Harry Abrams Inc. Publishers, New York.

⁵³ Constantinescu - Stan, vd., 2015: 334.

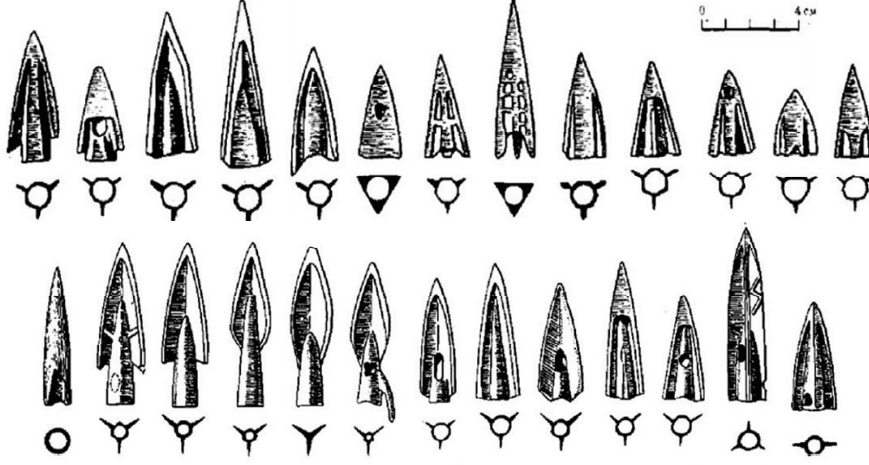
⁵⁴ Talmatchi, 2010: 387, 396.

⁵⁵ Mitchiner, 1973: 23, 56 – 57.

⁵⁶ Kimmerler, İskitler.

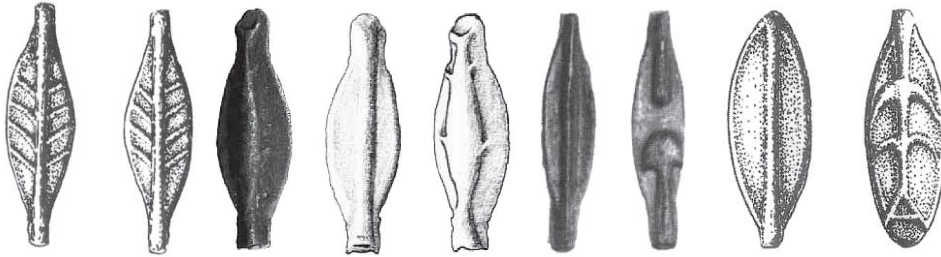
⁵⁷ Vasilescu - Constantinescu, vd., 2017: 1, 3; Constantinescu - Stan, vd., 2015: 334, 336; Papuc - Talmatchi, 2007: 22.

kimyasal özellik bulunmadığı için kullanımı yaygınlık kazanmamış ve bölgesel olarak sınırlı bir biçimde kullanılmıştır.

Figür 4: İskitler dönemi savaş ok uçları⁵⁸

MÖ VI. yüzyıla gelindiğinde Karadeniz'in kuzeyindeki koloni kentlerinde para olarak kullanılan ok uçlarında belirli değişimlerin yaşandığı gözlemlenebilmektedir. Eskisine göre biraz daha geliştirilerek kullanım amacına göre sınıflandırıldığı anlaşılan ok uçlarının üzerine belirli semboller işlenmiştir⁵⁹. Tahıl ya da tahıl ürünleri alım-satımında kullanılan ok uçları üzerine başak deseni, deniz ürünleri alım-satımında kullanıldığı düşünülen ok uçları üzerine balık deseni⁶⁰ işlenmiştir. Bunun dışında kullanım amacı üzerine çeşitli düşünceler oluşturulabilecek olan tekerlek, balta ve deniz çapası desenlerini içeren ok uçları da ortaya çıkarılmıştır (Figür 5). İskitlerin paralar üzerinde ortaya çıkardığı bu sınıflandırmada, eski örneklerine göre paraların sanatsal kalitesinin daha fazla artırıldığı görülmektedir. Ayrıca bu sınıflandırma ile standart savaş amaçlı bir ok ucundan değişim aracı olan ok uçlarının farkı ortaya koyulmuştur.

Figür 5: Çeşitli ürünlerin alım-satımında kullanılan ok ucu biçimindeki paralar⁶¹

⁵⁸ Hellmuth, 2014: 8, 9.

⁵⁹ Talmatchi, 2015: 23, 27.

⁶⁰ Balık desenli ok uçları; İskitler ve Karadeniz'deki Grek koloni kentleri arasında para amaçlı kullanılan ok uçlarının yunus biçimli madeni paralara doğru evrilmesinin en önemli örneklerinden biridir. (Kutajsov, 1996: 54).

⁶¹ Talmatchi, 2015: 27, 33.

Kimmer – İskit geleneği olan ok uçlarını para olarak kullanma uygulamasının Karadeniz çevresinde yaşayan Grekler, Traklar ve Getler başta olmak üzere aynı bölgedeki farklı toplumlar arasında da yayıldığı görülmektedir⁶². Ancak bu uygulama Grek toplumunun kendi kültürel özellikleri ile birleşerek zamanla değişime uğramış ve MÖ V. yüzyıldan başlamak üzere yerini yunus biçimli paralara bırakmıştır⁶³. Ok ucunu anımsatan ve benzer bir görünüş kazanacak biçimde oluşturulmuş olan yunus biçimli paralar (Figür 6), Karadeniz çevresinde yaşayan toplumların ok ucu biçimindeki paralardan sonraki ikinci tip kullandığı madeni para biçimi olmuştur⁶⁴.

Figür 6: Karadeniz'in kuzeyindeki Grek koloni kentlerinin kullandığı yunus biçimli para örneği⁶⁵

MÖ IV. yüzyıldan başlamak üzere Grek kolonileri içinde yuvarlak biçimli ve Grek sikkelerinin yapısında oluşturulan madeni paraların kullanıldığı bilinmektedir. Ok uçlu madeni paralar biçimsel olarak değişip, zamanla yerini yuvarlak biçimli ve Grek tipi madeni paralara bırakmış olsa da, bir yüzünde ok ve yay betimlemesinin yer alması; Kimmer - İskit geleneğinin devam ettirildiğini göstermektedir. MÖ IV yüzyıla tarihlenen Panticapaeum kenti adına basıldığı anlaşılan madeni paranın bir yüzünde kentin yöneticisi olduğu anlaşılan kişinin betimlemesi yer alırken diğer yüzünde ise İskit tipi ok – yay ve kentin adı (PANTI) yer almaktadır. Olbia kenti paralarında ise paraların bir yüzünde yine kenti yöneten kişinin betimlemesi bulunurken arka yüzüne içinde yay bulunan bir sadak ve savaş baltası kabartmaları işlenmiştir (Figür 6).

Figür 7: MÖ IV. yüzyıla tarihlenen, Panticapaeum ve Olbia madeni paralarından örnekler⁶⁶

⁶² Rusaeva, 1995: 101, 102.

⁶³ Petersen, 2010: 105; Papuc – Talmatchi, 2007: 21.

⁶⁴ Constantinescu – Stan, vd., 2015: 333, 337.

⁶⁵ <http://www.museum.com.ua/> (30.07.2020).

Sonuç

Paralar; kullanıldığı dönem ve ait olduğu toplumla ilgili oldukça önemli bilgiler sağlanabilen kaynaklardır. Devletler; kendi bastırdıkları paraların üzerine bazı betimlemeler yerleştirirken, o devlet içinde yaşayan halkın ortak değeri dikkate alınmaktadır. Ayrıca para; her dönemde önemli bir egemenlik göstergesi olmuş ve kullanıldığı bölgeler aracılığı ile hangi devlet ya da kralın bu bölgelerde egemenlik hakkının var olduğuna ilişkin görüşler sağlanabilmesine yol açmıştır. Paranın biçimi, üzerindeki figürler ve yazılar aracılığı ile o toplumun kültürel özellikleri ile ilgili bazı çıkarımlar yapılabilmektedir.

Bozkır halkları; savaşçılık ile ilgili unsurlara büyük önem vermiş ve savaş aletleri başta olmak üzere savaşa ilişkin her türlü öğeyi yücelterek kutsal bir konuma ulaştırmıştır. Bu durum, beraberinde gündelik eşyalar üzerinde savaşçılık ile ilgili öğelerin işlenmesi geleneğini doğurmuş ve savaşçılık ile ilgili unsurlar, bozkır halkları tarafından sürekli göz önünde bulundurulmak istenmiştir.

Grek inancında yer alan Apollon, Herakles ve Artemis gibi tanrı ya da tanrıçalara okçuluk ile ilgili üstün özellikler yüklenmesi durumu, ok ve yayın Grekler'de sınırlı bir kutsallığa sahip olduğunu açıklayabilmektedir. Ok ve yay; Grek halkı için sadece soyut öğeler olarak işlev görmüş olup, onlar ok ve yayı somut nesnelere halinde kullanmayı tercih etmemişlerdir. Bu durumun ortaya çıkmasında tanrısal unsurların halk tarafından kullanımının olumsuz karşılanma inancının Grek toplumunda var olduğu düşünülmektedir.

Alışveriş işlemlerini gerçekleştirmek için ok uçlarını kullanma geleneğinin yalnızca bozkır halkları tarafından uygulandığı saptanmakta ancak Kimmerler ve İskitler dışında diğer bozkır halklarının bu geleneğin içinde olmaması durumu; ok ucu biçimindeki paraların kullanımının Karadeniz'in kuzeyindeki bölgede ortaya çıkarak bu bölge ile sınırlı kaldığı ve bu bölge dışında yaşayan diğer bozkır halklarının bu uygulamadan haberdar olmadığı düşüncelerini ve varsayımlarını oluşturmaktadır.

Savaşçılık ile ilgili bilgi - beceri durumu ve savaş aletleri teknolojisinde bozkır toplumlarının oldukça gerisinde olduğu anlaşılan Kuzey Karadeniz'in yerleşik toplumları ve Grekler; Kimmerler ve İskitler ile tanışması sonrası savaşçılık ile ilgili önemli edinimler sağlamışlardır. Grek koloni kentleri üzerinde askeri koruyuculuğu olduğu bilinen İskitlerin kullandığı ok ucu biçimindeki paraların Grek koloni kentlerinde yoğun olarak kullanılmış olduğu ortaya çıkmaktadır. Ok ucu biçimindeki paralar daha sonraki dönemlerde Grek koloni kentleri tarafından biçimsel olarak değiştirilerek Grek tipi paralara benzetilmiş ve bozkır – Grek tipi paralar ortaya çıkmıştır. Yalnızca paralar üzerinden Karadeniz çevresindeki Grek koloni kentleri ile ilgili çıkarım yapılacak olursa; bu koloni kentleri üzerinde kuruluşundan MÖ IV. yüzyıla kadar doğrudan İskit egemenliğinin var olduğu, ancak MÖ IV. yüzyıldan sonra bu bölgelerde İskit egemenliğinin zayıflamaya başladığı sonuçları ortaya çıkmaktadır.

⁶⁶ <http://www.museum.com.ua>; <https://www.wildwinds.com> (25.06.2020).

Kaynakça:**Antik Kaynaklar:**

- AMMIANUS MARCELLINUS, 2000. *History*, C. 2., Çev.: John Rolfe, Harvard University Press, Cambridge.
- ARISTOTLE, 1959. *Politics*, Çev.: H. Rackham, Harvard University Press, Cambridge.
- CLEMENT of ALEXANDRIA, 1960. *The Exhortation to the Greeks*, Çev.: G. W. Butterworth, Harvard University Press, Cambridge.
- HERODOTOS, 2013. *Tarih*, Çev.: Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- PLATO, 2005. *Euthypro – Apology – Crito – Phaedo – Phaedrus*, Çev.: H. N. Fowler, Harvard University Press, Cambridge.
- PLINY, 1961. *Natural History*, Çev.: H. Rackham, Harvard University Press, Cambridge.
- STRABO, 1961. *Geography*, C. 5, Çev.: Horace Leonard Jones, Harvard University Press, Cambridge.
- STRABO, 1917. *Geography*, C. 1, Çev.: Horace Leonard Jones, Harvard University Press, Cambridge.
- THUCYDIDES, 1956. *History of the Peloponnesian War*, C. 1, Çev.: Charles Foster Smith, Harvard University Press, Cambridge.
- XENOPHON, 1997, *Memorabilia – Oeconomicus*, Çev.: E. C. Marchant, Harvard University Press, Cambridge.

Modern Kaynaklar:

- AYDA, A., 1976. "Etrüsklerle İskitler Arasında Benzerlikler", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, C. 2, ss. 287-292.
- BARRINGER, J. M., 2004. "Two Skythian Hunters on Attic Vases", *Greek Vases: Images, Contexts and Controversies*, Ed.: C. Marconi, Brill, Boston, ss.13-26.
- BILDE, P. G. – S. HANDBERG – J. H. PETERSEN, 2020. "The Black Sea", *A Companion to Greeks Across the Ancient World*, Ed.: Franco de Angelis, Wiley, Blackwell, ss.431-457.
- BOARDMAN, J., 1980. *The Greeks Overseas: Their Early Colony and Trade*, Thames and Hudson, London.
- BRAUND, D., 2018. *Greek Religion and Cults in the Black Sea Region*, Cambridge University Press, New York.
- BRIDGMAN, T., 1998. "Who Were the Cimmerians?", *Hermathena*, (164), ss.31-64.
- COHEN, B., 2018. "The Non-Greek in Greek Art", *A Companion to Greek Art*, Ed.: T. J. Smit – D. Plantzos, Wiley, Sussex, ss.456-479

- CONSTANTINESCU, B. – D.C. STAN – G.M. TALMATCHI – D. CECCATO, 2015. "New Information on Monetary Arrowheads Found in Dobroudja Based on X-rays Analysis of Their Alloy Composition", *XV. International Numismatic Congress*, Taormina.
- ÇALIŞ, S. M., 2017. "Karadeniz'in Kuzeyinde Yer Alan İskit Kurgan Buluntularındaki Savaş Betimlemeleri" *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), ss.42-60.
- ÇAPAR, Ö., 1991. "Karadeniz'de En Eski Grek Yerleşimleri", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 15(26), ss.303-327.
- DAN, A., 2013. "Black Sea as a Scythian Bow", *Exploring the Hospitable Sea*, Ed.: M. Manoledakis, Bar International Series, Oxford, ss. 39-58.
- DAN, A., 2016. "The River Called Phasis", *Ancient East and West*, 15, ss.245-277.
- DAVIES, G., 2002. *A History of Money from Ancient Times to Present Day*, University of Wales Press, Cardiff.
- de BOER, J., G., 2007. "The Greek Colonies in the Pontic Area During the 5th Century BC, Athens, The Rise of the Barbarian Kingdoms and the Ionian Revolt: An Economic Approach", *Talanta: Proceedings of the Dutch Archaeological and Historical Society*, (36), ss.269-287.
- de BOER, J. G., 2013. "Stamped Amphorae from the Greek Black Sea Colony of Sinope in the Mediterranean During the Hellenistic Period", *The Bosphorus: Gateway Between the Ancient West and East*, Ed.:G. R. Tsetskhladze, S. Atasoy, A. Avram, Ş. Dönmez, J. Hargrave, Bar International Series, ss. 109-114.
- DÖNMEZ, S., 2013. "Hitit Döneminde Değişim Araçları ve Ölçü Birimleri", *The Journal of Academic Social Studies*, 8(6), ss.813-812.
- DURMUŞ, İ., 2008. *İskitler*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- EMİR, O., 2011. "Grek Kolonizasyon Dönemi'nde Karadeniz'de Önemli Bir Geçim Kaynağı: Köle Ticareti", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (10), ss.9-28.
- EMİR, O., 2012a. "Eskiçağ'da Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Jeopolitik Önemi", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (13), ss.9-26.
- EMİR, O., 2012b. "Antik Dönemde Karadeniz'de Deniz Ticareti ve Başlıca İhraç Ürünler", *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu: Doğu Karadeniz*, (IV), ss.165-178.
- EROĞLU, E., 2014. "İskitlerde Kuyumculuk", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, (3), ss. 14-22.
- FRIEDEL, E., 1999. *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi*, Çev.: N. Aça, Dost Kitabevi, Ankara.
- FRIGERIO, G., 2018. "The Myth of the Foundation of the Oracle of Delphi" *Quaderni Borromai*, (5), ss.15-34.

- GÖZLÜ, A., 2015. “Antik Yunan (Hellen)’de Koloniler ve Bunların Nitelikleri”, *Folklor/Edebiyat*, 21(81), ss.179-190.
- GRIERSON, P., 1977. *Origin of Money*, Athlone Press, London.
- HELLMUTH, A., 2014. “Horse, Bow and Arrow: A Comparison between the Scythian Impact on the Meditterian and on Eastern Middle Europe”, *Meditterian Review*, 7(1), ss.1-38.
- HIND, J. G. F., 1992. “Archaeology of the Greeks and Barbarian People Around the Black Sea (1982 – 1992)”, *Archaeological Reports*, (39), ss.82-112.
- IŞIN, G., 2008. “The Great God Mamblasenos/Apollo”, *Bollettino di Archeologia*, Volume Speciale, ss.1-7.
- IVANTCHIK, A. I., 2006. “Scythian Archers on Archaic Attic Vases: Problems of Interpretation”, *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, 12(3-4), ss.197-271.
- KÖSEOĞLU, F. N., 2017. “Hellen Dünyasında Ok, Yay ve Okçuluk”, *Masrop Dergisi*, 7(8), ss.13-26.
- KRAAY, C. M., 1966. *Greek Coins*, Harry N. Abrams Inc. Publishers, New York.
- KRAPIVINA, V. V. - S. D. KRYZHITSKIY - S. B. OKHOTNIKOV - E. F. REDINA - T. L. SOMOYLOVA - N. M. SEKERSKAIA - J. CHOCHOROWSKI, 2001. *Ancient Greek Sites on the Nothwest Coast of the Black Sea*, Hellenic Foundation for Culture Odessa Branch, Kiev.
- KUTAJSOV, V. A., 1996. “Cast Money and Coins of Kerkitis of the Fifth Century BC”, *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, 2(1), ss.39-60.
- MAKHORTYKH, S. V., 2005. “The North Black Sea Steppes in the Cimmerian Epoch”, *Impact of the Environment on Human Migration in Eurasia*, Ed.:Marian Scott, Andrey Yu. Alekseev, Ganna Zaitseva, Kluver Academic Publishers, Moscow, ss.35-44.
- MAYOR, A. – J. COLARUSSO – D. SAUNDERS, 2012. "Making Sense of Nonsense Inscriptions Associated with Amazons and Scythians on Athenian Vases", *The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 83(3), ss. 447-493.
- MAYOR, A., 2009. *Greek Fire, Poison Arrow and Scorpion Bombs*, Overlook Duckworth, New York.
- MITCHINER, M., 1973. *The Early Coinage of Central Asia*, Hawkins Publications, London.
- MUNDELL, R. A., 2002. *Birth of Coinage*, Columbia University Department of Economics, New York.
- NAMEROVA, A., 2010. “Relations Between Greeks and Scythians in Black Sea Area”, *Anodos: Studies of the Ancient World*, (10), ss.207-211.

- PAPUC, G. - G. TALMATCHI, 2007. "The Arrowhead-Monetary Signs Hoard, Founded in Constanta", *Coin Hoard of Dobrudja*, Ed.: Gabriel Custurea, Mihai Dima, Gabriel Talmatchi, Ana-Marie Velter, Ex Ponto, Constanta, ss.11-35.
- PENG, K. – Y. ZHU, 1995. "New Research on the Origin of Cowries Used in Ancient China", (68), *Sino-Platonic Papers*, ss.1-21.
- PETERSEN, J. H., 2010. *Cultural Interactions and Social Strategies on the Pontic Shores*, Aarhus University Press, Aarhus.
- PIOTROVSKY, B. B., 1974. "Early Cultures of the Lands of the Scythians", *From the Land of the Scythians*, The Metropolitan Museum of Art, New York, ss. 12-25.
- ROEBUCK, C., 1959. *Ionian Trade and Colonization*, The Archaeological Institute of America, New York.
- RUSAEVA, A. S., 1995. "Investigations of the Western Temenos of Olbia", *Ancient Civilization from Scythia to Siberia*, 1(1), ss.80-102.
- RUSYAYEVA, A. S., 2007. "Religious Interactions between Olbia and Scythia", *Classical Olbia and the Scythian World*, Ed.: David Broun, ss. 93-102.
- SULMIRSKI, T., 1971. "The Scythian Age in the U.S.S.R.", *Bulletin of the Institute of Archaeology*, (10), ss.99-140.
- TALMATCHI, G. M., 2015. "New Considerations About Meaning of the Form and the Conventional Symbols Found on Monetary Signs", *Acta Archaeologica Lodziensia*, (61), ss.23-37.
- TALMATCHI, G. M., 2010. "About Some Discoveries of Arrowheads-Monetary Signs in South-West Dobrudja", *Pontica*, (43), ss. 387-398.
- TANSUĞ, K., 1949. "Kimmerlerin Anadolu'ya Girişleri ve MÖ 7. Yüzyılda Asur Devleti'nin Anadolu ile Münasebetleri", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 7(4), ss. 535-550.
- TARHAN, T., 2002. "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler", *Türkler*, C. 1., Ed.: S. Koca, H. C. Güzel, K. Çiçek, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.904-921.
- TELLİOĞLU, İ., 2016. "Kırım'daki Türk Varlığının Tarihi Gelişimi", *The Journal of Academic Social Sciences*, (51), ss.1-13.
- ÜRKMEZ, Ö., 2015. "İ.Ö. VII-VI Yüzyıllarda Kimmer-İskit Tehdidi ve Anadolu'daki Nekropolojik Yansımaları", *History Studies*, (7), ss. 213-227.
- VASILESCU, A. – B. CONSTANTINESCU – D. STAN – G. TALMATCHI – CECCATO, D., 2017. "XRF and micro-PIXE Studies of Inhomogeneity of Ancient Bronze and Silver Alloys", *Nuclear Instruments and Methods in Physics Research Section B*, (406), ss.1-7.
- VINOGRADOV, J., A., 2008. "Rhythms of Eurasia and the Main Historical Stages of the Kimmerian Bosphoros in Pre-Roman Times", *Black Sea*

Studies, (8), Ed.: P. G. Bilde, J. H. Petersen, Aarhus University Press, Aarhus, ss. 13-28.

VOS, M. F., 1963. *Scythian Archers in Archaic Attic Vase Painting*, J. B. Wolters, Groningen.

YANG, B., 2011. “The Rise and Fall of Cowrie Shells: The Asian Story”, *Journal of World History*, ss.1-25.

YÜKÇÜ, S. – S. GÖNEN, 2014. “Anadolu’da İlk Paranın Ayar ve Alaşımı”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (7), ss. 28-48.

İnternet Kaynakları:

<http://www.museum.com.ua/en/editing/period1/>

https://www.wildwinds.com/coins/greece/sarmatia/olbia/Frovola_718.jpg

https://www.wildwinds.com/coins/greece/sarmatia/olbia/Frovola_1040.jpg

<https://www.wildwinds.com/coins/greece/sarmatia/olbia/sg1685.jpg>